

i ključnu ulogu što su je u njima imali teutonski vitezovi.

Vrijednost zbornika uvećava opsežna bibliografija (str. 501-588) relevantnih objavljenih izvora i historijskih radova o križarskim ratovima i viteškim redovima, s ukupno oko 1700 knjiga i članaka, koju je sastavio Zsolt Hunyadi.

Dodajmo na koncu da su ovaj iznimno vrijedan, sadržajno bogat i pregledno uređen zbornik njegovi priređivači posvetili nedavno preminulome Stevenu Runcimanu (1903-2000), autoru klasične trosveščane povijesti križarskih ratova, a da mu naslovnici krasi fotografija (doduše vidljivo amaterska) ostataka utvrde Vrana, sjedišta templarskog i potom ivanovačkog priorata za Hrvatsku i Ugarsku.

Stanko Andrić

* * *

Popis sandžaka Požega 1579. godine (Defter-i mufassal-i liva-i Pojega 987.), prevela Fazileta Hafizović, ur. Stjepan Sršan, topografiju izradio Ive Mažuran (Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2001), 424 str.

U sklopu izdavačkog projekta Građa za povijest Osijeka i Slavonije Državni arhiv u Osijeku je kao 12. knjigu objavio prijevod ovog popisa (deftera). On je nedvojbeno najcjelovitiji porezni (katastarski) popis Požeškog sandžaka za razliku od prethodnih 1540., 1545. i 1561. godine. Njegov

izvornik se nalazi u Arhivu Predsjedništva vlade /Basbakanlik Arsivi/ u Istanbulu, pod brojem TD. 672, a njegova kopija je bila pohranjena u Orijentalnom institutu u Sarajevu do ratnog požara u kojem je 17. svibnja 1992. godine uništeno cjelokupno rukopisno i arhivsko građivo Instituta.

Nakon predgovora (7. – 12. str.) u kojem je dan kratki pregled osmanske vlasti na području Požeškog sandžaka od 1521. godine do kraja 16. stoljeća (autor Stjepan Sršan)¹ prevoditeljica Popisa Fazileta Hafizović u uvodu (13.-14. str.) piše o značaju katastarskih popisa (deftera). Razlikovala su se dva osnovna katastarska popisa u Osmanskom Carstvu: detaljni popisi- mufassal defteri i zbirni – medžmel defteri. U prvima su uz pomoć lokalnih vlasti popisivane sve osobe koje su bile porezni obveznici, uz sve izvore njihovih prihoda, a zbirni popisi su u početku predstavljali prave izvode iz detalj-

¹ Opće je poznato da se o razdoblju osmanlijske vlasti na području današnje Slavonije i Baranje relativno malo pisalo. Zahvaljujući Nenadu Močaninu učinjen je kvalitativni historijski pomak u istraživanju ove teme jer on svoja istraživanja temelji uglavnom na turskim izvorima, pa ovom prigodom ističemo njegove monografije: *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537.-1691.)* – Jastrebarsko: Naklada Slap, 1997.-544 str.: ilustr.; (Biblioteka Posegana; knj. 5); *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2001.-199 str. (Bibliotheca Croatica – slavonica, Sirmiensa et Baranyensia. Studije; knj. 3). Uz njega treba spomenuti raspravu (skraćeni magistarski rad) Fazilete Cviko-Hafizović (prevoditeljice ovog Popisa): "Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću", *Povijesni prilozi 13*, Zagreb 1994., temelj kojega su također primarni turski izvori.

nih popisa iz istog vremenskog razdoblja a bez specifikacije poreza samo s njegovom ukupnom vrijednošću u novcu. Mufasal-defteri su zapravo bili popisi raje i njezinih obveza a medžmel – defteri popis askera – vojnika, feudallaca kojima raja daje poreze.

Potom slijedi prijevod kanun - name (Zakona o obvezama i porezima raje u sandžaku Požega). Po Zakonu raja je morala davati glavarinu pod imenom filurija u iznosu 75 akči² od svake kuće, osim toga raji se od usjeva i žitarica, sijena i ostaloga što uspijeva na zemlji uzima desetina, zemljarina (porez na potpuni čifluk – posjed 22 akče, a nepotpuni 12 akči). U zakonu se pojašnjava da je potpuni čifluk (posjed) onaj koji obuhvaća 60 dunuma najbolje zemlje (danas bi to bilo oko 5,5 hektara), od srednje zemlje 80 – 90 dunuma (oko 7,3 – 8,2 hektara). Od ostalih daća izdvajamo da se desetina davala i po košnici pčela, za vodenice na Dunavu, Savi, Vuki i Dravi plaćalo se 50 akči poreza, a od vodenica na drugim manjim rijekama i potocima se uzima porez od 32 akče ako rade tijekom cijele godine, a 16 akči ako rade pola godine.

Zakonom je bila određena i svadbarina (mladarina): za djevojku se plaćalo 60 akči a za ženu 30 akči. Svadbarinu za djevojku je plaćao njezin otac. Zakon se bavio i neobrađivanjem zemlje. Svakom rajetinu koji nije 3 godine neopravdano obrađivao obradivu zemlju spahija ju je, po običajnom pravu oduzimao i davao je drugome.

Kazne za prekršaje i zločine su bile sljedeće: za razbijanje glave 100 akči, a za nanošenje povrede 50 akči. Osuđeni na vješanje su uz znanje suda bili predavani sandžakbegovim ljudima zbog izvršenja kazne. Zakon je nalagao da se izvršitelji kazne moraju pažljivo pratiti kako ne bi slučajno od osuđenika uzeli novac i pustili ih na slobodu.

Ovaj Zakon je propisao i iznose tržišnih pristojbi, odnosno visinu carine koja se naplaćivala na osječkoj skeli.

Iako se u Zakonu ne spominje devširma (danak u krvi, odnosno prisilno oduzimanje muške djece kršćanskim obiteljima i njihovo educiranje za janjičare) ipak se devširma direktno apostrofira u samom Popisu³. Iz tog podatka se nedvojbeno može zaključiti da su ovaj institut najtežeg davanja raje Osmanlije primjenjivale i na području Požeškog sandžaka.

Nakon kanun-name slijedi hrvatski prijevod Popisa⁴ s osmanlijskog (turskog) izvornika po gradovima, selima i naseljima sandžaka Požega (25-393. str.).

Požeški sandžak koji je uspostavljen nedugo nakon osvajanja Požege (25. siječnja 1537.) a vjerojatno 1538. godine, 1579. godine se teritorijalno dijelio po ovom Popisu na kadiluke (sudbene okruge) a kadiluci na nahije (najmanje upravne jedinice). Popisom je obuhvaćeno 30 nahija, i to: nahija Požega, nahija

² Da bismo dobili predodžbu o barem približnoj stvarnoj vrijednosti napominjemo da je cijena jedne ovce po ovom Popisu iznosila 20 akči

³ Na 68. stranici ove knjige se ističe: “Raja sela Odvorci, Frkljevci, Pleternik, Kadanovci i Vrčindol, oslobođeni su od izvanrednih poreza, ukonačavanja gostiju, čerahorluka (t.j. ukonačavanja pomoćnih četa), *davanje djece u janjičare*... i drugih običajnih davanja”, a zbog održavanja mosta na rijeci Orljavi.

⁴ Napominjemo da je prijevod ovog popisa planirao objaviti Centar za povijest Slavonije i Baranje u Slavonskom Brodu u svom srednjoročnom programu za razdoblje 1991. – 1995. u okviru teme: Društveni odnosi u turskoj Slavoniji – nositelj koje je bila prevoditeljica (vidi DASB, f. CBSB (sig. 303) inv. Br. 94). Nažalost ovo nije tada realizirano jer je Centar za povijest Slavonije i Baranje ukinut 1991. godine.

Svilna, nahija Kutjevo, nahija Orljavska (**ove četiri nahije su pripadale kadiluku Požega**); nahija Brod, nahija Vrhovine, nahija Brezna, nahija Ravne (**ove četiri nahije su pripadale kadiluku Brod**); nahija Đakovo, nahija Jošava, nahija Gorjan, nahija Podgorač, nahija Koška, nahija Podlužje, nahija Prikraj, nahija Dragotin, nahija Poljana, nahija Nivna (**ovih deset nahija je pripadalo kadiluku Gorjan**); nahija Osijek, nahija Karaš, nahija Čepin, nahija Erdut (**ove četiri nahije su pripadale kadiluku Osijek**); nahija Orahovica, nahija Križevci, nahija Valpovo, nahija Sveti Mikloš, nahija Voćin (**ovih pet nahija je pripadalo kadiluku Orahovica**); nahija Brezovica, nahija Slatinić i nahija Moslavina (**ove tri nahije su pripadale kadiluku Virovitica**).

Po ovom Popisu status kasabe su imali: **Požega, Brod, Dubočac, Đakovo, Osijek, Erdut, Dalj, Orahovica, Valpovo i Mo(j)slavina (Moslavina Podravska – zapadno od Viljeva)**. Da bi neko mjesto dobilo status kasabe u njemu je moralo biti stalno naseljeno muslimansko stanovništvo (đemat), postojati najmanje jedna veća mahala (najmanje teritorijalno-administrativna jedinica u gradu, gradska četvrt koja se najčešće formirala oko nekog vjerskog objekta – džamije ili mesdžida – te je po njemu pretežno i dobivala svoje ime), najmanje jedna džamija u kojoj se obavljalo svih pet dnevnih molitava, molitve petkom i Bajramom i držala propovijed. Uz to je trebao postojati trg, a morali su se održavati i tjedni pazari (sajmovi). Kasaba je bila oslobođena od zemljarine i izvanrednih nameta. Jedino u kasabama Dubočcu i Dalju nije bilo sjedište ni nahije niti kadiluka. Uz to pažnju skreće kasaba Dubočac (u sastavu nahije Brod) koja ostvaruje godišnji prihod od skele na Savi, s carinom i pristojbom na prodaju robova u visini od 100 000 akči, dok je npr. godišnji prihod od skele Brod s carinom iznosio 45 700 akči⁵.

U sastavljanju ovog deftera su pomogli predstavnici mjesnih vlasti, a što je zapravo bila praksa i u drugim dijelovima Osmanskog Carstva. Defterom su poimenično popisani stanovnici u gradovima, selima, mezrama⁶ i čiftlukima zajedno s porezom značajnih kultura srazmjerno veličini prihoda, a u popisu se većim dijelom uz stanovnike navodi i njihovo zanimanje, uz napomenu da su ona zanimanja koja se adekvatno nisu mogla prevesti na hrvatski jezik transkribirana u latiničkoj verziji. Iz Popisa je razvidno da prezimena nisu još bila ustaljena već su to pretežno patronimi ili nazivi po obrtu koji je neki žitelj obavljao. Na kraju knjige nalazi se rječnik manje poznatih turskih riječi s kratkim tumačenjem. Muslimansko stanovništvo se pretežno bavilo raznim zanatima i trgovinom a kršćansko zemljoradnjom i stočarstvom. U Popisu dominira muslimansko stanovništvo, osobito u gradovima i manjim varošima, a dakako da je među njima bilo i konvertita s kršćanstva koji su u popisu prepoznatljivi po pojmu Abdulahov koji se dopisivao uz ime (Abd – rob, Alah – Bog; dakle rob, odnosno sluga Alahov).⁷

Popis nedvojbeno svjedoči da je usprkos osmanske vlasti na prostoru Požeškog sandžaka živjelo relativno dosta kršćanskog stanovništva, bilo domicilnog koje je na ovom prostoru

⁵ Oko 50 000 akči ovih prihoda se ostvarivalo prodajom robova, pa je to bio glavni uzrok da je skela u Dubočcu bila najjača skela na Savi nakon one u Mitrovici.

⁶ Mezra je bila napušteno ili raseljeno selo, odnosno mjesto koje je imalo svoj teritorij, svoje granice i tragove ranijeg naselja (groblje, bunar, voćnjak, rudine...).

⁷ Iz ovog Popisa je na primjer razvidno da je cijelo selo Vukčevica (danas Vukojevica) koje je bilo u sastavu kutjevačke nahije, osim jednog kućedomačina, prešlo na islam (86. stranica prijevoda Popisa).

živjelo i prije osmanske vlasti, bilo da se jedan manji dio naseljavao na ovim prostorima već sredinom 16. stoljeća.

Svakako da je prevoditeljici Fazileti Hafizović bilo najteže prevoditi nazive naselja, pa je zbog toga topografiju mjesta za najveći broj mjesta izradio Ive Mažuran. Nismo sigurni da je topografija u potpunosti adekvatna za sva naselja, čega je svjestan i sam Mažuran⁸. On se pri tome oslanjao najvećim dijelom na djelo Csankija Dezsóa, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, sv. 2 (Budapest, 1894).

Nazivi većine mjesta su zadržani onako kako su zatečeni.

Popis Požeškog sandžaka 1579. godine je zadnji takav popis na ovom području, koji je sve do Velikog oslobođilačkog rata 1683. – 1699. bio temeljno polazište glede poreznih obveza raje. On je nezaobilazan izvor za gospodarsku, demografsku i topografsku povijest. Nedvojbeno su najrelevantniji kvantitativni pokazatelji o visini raznih poreza i ostalih davanja raje, o popisu stanovnika. Iz njih je moguće zaključiti kako su izgledale društvene strukture, koliki su bili prihodi na pojedinim čiftlucima, dinamici razvoja obrta i trgovine, zanimanjima kojima se bavilo stanovništvo, granama poljoprivredne proizvodnje, poljoprivrednim kulturama koje su sijane...

Popis svjedoči i o tragovima mađarskih utjecaja na ovom prostoru, a što se može ponajprije zaključiti u nazivima nekih naselja i ponekim već ustaljenim prezimenima odnosno osobnim imenima.

Recenzenti ove knjige su Nenad Moačanin i Ive Mažuran, urednik Stjepan Sršan. Posebno težak zadatak je imala lektorica Vlasta Rišner nalazeći se u procjepu između standarda suvremenog hrvatskog jezika i prevedenog teksta.

Ivan Medved

* * *

BORIS NIKŠIĆ, *Osmansko Carstvo 17. stoljeća očima bivšeg zarobljenika* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001), 181 str.

S krajem 15. stoljeća i početkom stogodišnjeg razdoblja osmanlijskih napada na hrvatske zemlje, u hrvatskoj literaturi javlja se žanr *protuturskih govora*. Bilo da su izgovarani pred papama kao što je bilo s govorom modruškog biskupa Šimuna Kožičića Benje, bilo da su u obliku pamfleta kružili Europom, imali su istu nakanu: izmoliti milost Europe i nagnati je da oružjem i novcem pomogne zemljama koje su bile prisiljene prozvati se *predziđem kršćanstva*. Realna osmanlijska prijetnja svakodnevnoj egzistenciji učinila je da neizostavni dio svakog "govora" bude prikazivanje Osmanlija kao bezbožničkog mača koji želi zgromiti kršćansku civilizaciju. Shvaćanje Osmanlija kao najvećeg zla i prijetnje

⁸ Kao primjer toj dvojbi navodimo Mažuranovo objašnjenje naziva mjesta Dolnji Brštan, koji se po njemu vjerojatno odnosi na današnje selo Bartolovci (selo nedaleko od Slav. Broda).

Nenad Moačanin pak pretpostavlja u svom radu: "OSMANSKO-TURSKA ARHIVSKA GRAĐA ZA POVIJESNOG RAZVITKA GRADA I OKOLICE" objavljenom u Zborniku radova sa znanstvenog skupa o Slavonskom Brodu u povodu 750. obljetnice prvog pisanog spomena imena Brod, Slavonski Brod, 2000. (str. 133.-144.) da se toponim Dolnji Brštan odnosi na današnje mjesto Sibinj. Nije nam također jasno zbog čega nije razjašnjena dilema toponima zaseoka (Bravci) popisanog sa selom Kupanica (danas područje Velike i Male Kopanice) na 108. str. Popisa, jer se nedvojbeno radi o današnjem selu Beravci. Više je ovakvih sličnih primjera.